

ВІДОБРАЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ ОЦІНКИ В СУЧАСНІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ

У статті увагу зосереджено на теорії оцінки в українському мовознавстві, зокрема – на висвітленні типології оцінок у фразеології, побудованої на врахуванні специфіки застосування аксіологічних шкал; запропоновано можливі варіанти класифікації категорії оцінки. Цю проблему розглянуто на прикладі епістолярного дискурсу.

Ключові слова: теорія оцінки, аксіологія, класифікація категорії оцінки фразеологізмів, чуттєва оцінка, інтелектуальна оцінка, естетична оцінка, політична оцінка, соціальна оцінка, морально-етична оцінка, ідеологічна оцінка, трансформація фразеологізмів.

В статье внимание сосредоточено на теории оценки в украинском языкознании, в частности – на изучении типологии оценок во фразеологии, основанной на изучении специфики использования аксиологических шкал; предложен возможный вариант классификации категории оценки. Эта проблема рассмотрена на примере эпистолярного дискурса.

Ключевые слова: теория оценки, аксиология, классификация категории оценки фразеологизмов, чувственная оценка, интеллектуальная оценка, эстетическая оценка, политическая оценка, социальная оценка, морально-этическая оценка, идеологическая оценка, трансформация фразеологизмов.

The article focuses on the study of an evaluation theory in Ukrainian linguistics, in particular – a representation of phraseology's typology of marks based on the specifics of the use of axiological scales; offered the one of the alleged variants of classification of an evaluation category, problem highlighting in the analysis of T. H. Shevchenko's epistolary discourse.

Keywords: estimation theory, axiology, classification assessment categories of idioms, sensory evaluation, intellectual assessment, aesthetic evaluation, political evaluation, social assessment, ethical assessment, the ideological score, transformation of phraseological units.

Дослідження фразеологічної проблематики має велике теоретичне і практичне значення й полягає насамперед у тому, що вивчення фразеологічних явищ може внести істотні корективи в наші уявлення і про мову як систему, і про механізми мовлення.

Фразеологізм здавна вважають одним з найспецифічніших, найяскравіших знаків будь-якої мови. Містячи в собі значний аксіологічний аспект, вони потужно представляють зображувальні та естетичні

якості мови. Фразеологізми забезпечують лаконічність, доречність, точність. Вони є свідченням гнучкості інтелекту, внутрішнього темпераменту, своєрідного способу мислення як певного індивіда, так і нації загалом.

Свої потенційні можливості фраземи виявляють лише в певному контексті, де автори по-різному вживають той самий фразеологізм, на свій смак змінюючи структуру й семантику, надаючи їй різних аксіологічних оцінок.

Отже, *актуальність* теми нашого дослідження пов'язано із потребою системного та комплексного опису явища аксіології фразеологічних одиниць у сучасній мовознавчій науці через появу нових аспектів її вивчення.

Об'єктом дослідження в нашій розвідці постає поняття аксіології в сучасному мовознавстві.

Мета дослідження – висвітлити типологію оцінок у фразеології, побудовану на врахуванні специфіки застосування аксіологічних шкал.

Аксіологічні проблеми розглядали, як не дивно, переважно в працях із філософії, логіки, соціології. Пошуки ж науковців у галузі лінгвістичної аксіології активізувалися лише протягом останніх десятиріч.

Теорія оцінки в українському мовознавстві щодо слова та фразеологічні одиниці розроблена в працях С. А. Ганжі [2; 3], В. В. Корольової [5], Т. А. Космеди [6], С. І. Равлюк [9], В. М. Русанівського [10], О. О. Тараненка [11] та ін.

«Слово не тільки має граматичне та лексичне значення, воно одночасно виражає оцінку суб'єкта. Отже, оцінка, тобто аксіологічне значення, входить до складу семантичної структури лексичної одиниці і є оцінним компонентом семантики слова чи словосполучення», – як слушно зауважує С. І. Равлюк [9, с. 20].

Мовознавець Г. А. Багаутдінова зазначає, що унікальність категорії оцінки постає в її здатності не лише відбивати ціннісну сутність об'єкта для суб'єкта, а й формувати світогляд та впливати на поведінкові стереотипи людей [1, с. 50]. Також погоджуємося із твердженням К. І. Мізіна, що «незважаючи на суб'єктивність, ситуативність, інтерпретаційність, оцінка є елементом значення мовної одиниці будь-якого рівня» [7, с. 69]. На його думку, оцінка бере участь у формуванні мовних одиниць як основний компонент або як один із мікрокомпонентів

їх складної ієрархічної структури, тому будь-який семантичний пошук певною мірою дотичний до проблеми оцінки. Оцінка – це компонент висловлення, який маніфестує сутність оцінки і є основою всієї оцінної конструкції. Він постає на стереотипному уявленні певної етнокультури про добро/зло, що передбачає оцінювання довкілля через ознаки, розташовані на аксіологічній шкалі від знака «–» до знака «+» [7, с. 69].

Проблеми аксіології формують завдання, що потребують усебічного вивчення. У мовознавстві останніх десятиріч активно обговорюють питання зародження нових лінгвістичних напрямів, проблеми котрих перебувають на межі кількох наук. Подекуди потрібні праці не одного покоління дослідників, щоб зрештою уявити явище в усій його загальності й системності. «Сучасний етап розвитку наукових знань якраз і характеризується розширенням вивчення аспектів одного й того ж самого об'єкта різними науками, тобто один і той самий об'єкт вивчається з більшою спеціалізацією», – зазначає професор Ю. Ф. Прадід [8, с. 25].

Вивчення фразеології на підставі аксіологічного принципу сприяло постанню аксіологічної фразеології, що переживає новий етап свого розвитку.

Фразеологічна аксіологія пов'язана із багатьма маргінальними науками й галузями знань, зокрема з тими, у яких закладено підвалини вивчення ціннісної картини світу. Сучасна ж фразеологія спрямована на вивчення структурно-функційної природи оцінки та її ролі в мовній системі, мовних засобів її вираження, місця оцінки та її ролі у структурі висловлення та цілого тексту, основних тенденцій аксіологічних змін у семантичній структурі фразеологізму.

Утім, проблему категорії оцінки у фразеології дотепер опрацьовано недостатньо. Як зазначає Г. А. Багаутдінова, «сучасні фразеологи оминають увагою аксіологічну фразеологію, бо вона належить до нової і зовсім не опрацьованої галузі лінгвістики, незважаючи на те, що фразеологічні одиниці наскрізь «просякнуті» оцінкою і постають не стільки, щоб описувати світ, скільки для того, щоб його інтерпретувати, оцінювати та виражати до нього суб'єктивне ставлення» [1, с. 18].

Аксіологічна категорія оцінки у фразеології постає як результат оцінної діяльності мовця. Вона має об'єктивно-суб'єктивний характер, оскільки, з одного боку, її обґрунтовано цінністю предмета

чи явища, а з іншого – цю цінність зумовлено індивідуальними особливостями сприйняття предметів чи явищ і відбито через схвалення/несхвалення мовцем об'єкта оцінки.

У нашому дослідженні дотримуємося думки, що оцінка як елемент семантики фразеологічних одиниць додає значенню суттєвого експресивного забарвлення, виражає ступінь цінності особи, предмета, явища чи процесу, їх відповідності потребам, інтересам, бажанням, смакам суб'єкта.

Складна структура оцінки зумовлює різноманітні класифікації цієї категорії. Потрібно зазначити, що ні в соціології, ні в антропології, ні в лінгвістичній аксіології немає загальноприйнятого розподілу різновидів оцінки. Отже, фразеологізми формують стратегії оцінювання явищ об'єктивної дійсності, зумовлюють аксіологічне бачення світу, визначають «правила гри», що розтлумачують, як слід/не слід чинити. Проблема цінностей – вічна проблема. Вона була, є і буде актуальною, оскільки пов'язана з поняттями добра/зла, справедливості/несправедливості тощо.

На нашу думку, найбільш прийнятною в лінгвістиці є класифікація категорії оцінки Т. А. Космеди. Аксіологічну лексику залежно від соціокультурного знання особистості можна згрупувати у визначені мовознавцем типи оцінок [6, с. 98–104].

Утім, така класифікація презентує лише аксіологічну лексику і, як на нашу думку, не може вповні відбивати аксіологію фразеологічних одиниць (далі – ФО), що вже містять багатоаспектну, влучнішу ніж у лексиці оцінку. Адже відомо, що ФО виникають не стільки, щоб описувати світ, скільки для того, щоб його інтерпретувати, *оцінювати* та виражати до нього суб'єктивне ставлення [7, с. 69], а в художньому чи епістолярному дискурсі українських авторів ФО нерідко набувають трансформованого індивідуального значення, кілька оцінних значень ФО переплітаються одне з одним, індивідуально-авторська трансформація стає градацією ФО, унаслідок чого традиційний, відомий усім вираз розширює свою аксіологічну оцінку, перетворюється на особливий, несподіваний, такий, що концентрує на собі увагу читача [2, с. 149].

Зважаючи на згадану класифікацію оцінної лексики Т. А. Космеди, доцільно розглянути класифікацію оцінки на матеріалі епістолярного дискурсу Т. Г. Шевченка.

1. ФО, що містять оцінку чуттів людини.

Насамперед у цій групі привертають увагу фраземи, які з-поміж інших ФО вирізняє оцінне значення чуттів людини, тобто ті, що мотивують емоційний стан суб'єкта оцінки, його ставлення до особи, яку оцінюють: *усім серцем* [12, с. 158]; *всім серцем і всім помишленієм моїм* [12, с. 134]; *від усього серця* [12, с. 136]; *кров холоне* [12, с. 247]; *аж у руках горить* [12, с. 250]; *бив лихом об землю як той швець мокрою халявою об лаву* [12, с. 94]; *рад би на крилах летить* [12, с. 214].

2. ФО, що відбивають оцінку інтелекту людини.

ФО, що відбивають оцінку розумових здібностей особи, тобто дають їй інтелектуальну характеристику, і містять переважно раціональний відтінок, наприклад: *чортзна по якому* [12, с. 11]; *вродилася думка* [12, с. 66]; *не зміг зв'язати до купи думки* [12, с. 50]; *вертишся на думці і на серці* [12, с. 34]; *не втне та й годі, хоч кіл на голові теши* [12, с. 13]; *ум за розум заходить* [12, с. 160]; *нічого в голову не лізе* [12, с. 191]; *не знаходжу слів* [12, с. 190]; *не суши голови* [12, с. 48]; *будувати повітряні замки* [12, с. 150]; *замісив лемішку, якби тільки добрі люде помогли домісить, а потім і виїсти* [12, с. 30].

3. ФО, що дають оцінку неорганізованій або унеможливленій дії людини.

ФО, що мотивують якість неорганізованої або інколи унеможливленої дії людини, мають здебільшого в цьому значенні психологічний оцінний відтінок: *б'юсь як овечий хвіст* [12, с. 34]; *сидіти склавши руки* [12, с. 135]; *не лічив ворон* [12, с. 94]; *байдики б'є собі на здоров'я* [12, с. 22]; *переливати з пустого в порожнє* [12, с. 111]; *клею дурня* [12, с. 24]; *аж холод іде по серцеві* [12, с. 20]; *хоч сядь та й плач* [12, с. 80]; *руки не підіймаються* [12, с. 264]; *все із рук випадає* [12, с. 163]; *перо з руки випадає* [12, с. 157]; *чи не дала б за мене рушників* [12, с. 239].

4. ФО, що містять виховне оцінне значення.

Фразеологізми цієї групи, по-перше, набувають відтінків педагогічного аксіологічного значення, по-друге, пов'язані із закріпленими в суспільстві моральними принципами, узагальнюють морально-етичну оцінку, по-третє, відбиваючи емоційний стан суб'єкта оцінки, його ставлення до особи, набувають ще й оцінки чуттів, наприклад: *вивести в люди* [12, с. 16]; *накинути оком* [12, с. 257]; *щоб рушники дбала та щоб на своєму огороді гарбузів не саджала* [12, с. 231]; *на руках носять* [12, с. 219]; *березової каші пришлю* [12, с. 275]; *поскубіть за чуб* [12, с. 54]; *видер би за вуха* [12, с. 147]; *будуть люде, треба спати на одне око* [12, с. 235]; *з очей не спускай* [12, с. 255].

5. ФО, що набувають релігійного оцінного значення.

Фразеологічні одиниці, пов'язані із рівнем духовності особи, в епістолярному дискурсі найчастіше постають з абстрактною семантикою. Такі ФО набувають релігійного оцінного значення, утім, потрібно зазначити, що в них яскраво поєднано також й естетичний, психологічний та фізіологічний відтінки: *світ Божий* [12, с. 254]; *благодать Божя* [12, с. 41]; *кара господня* [12, с. 59]; *притча во язицях* [12, с. 77]; *мов Іов на гноїщі* [12, с. 45].

6. ФО, що містять оцінку здоров'я особи та її стану.

Такі ФО вказують на фізіологічні аспекти, на розлад здоров'я, порушення життєдіяльності організму, пов'язані із численними клопотами, наприклад: *голова неначе позичена в москаля-коробейника або неначе клоччям начинена* [12, с. 157]; *хоть і ликом шитого* [12, с. 54]; *живий і здоровий* [12, с. 237]; *руки не такі довгі* [12, с. 24]; *тягнуть жили* [11, с. 58]; *(руки не підіймаються* [12, с. 197]; *зжене мене зі світа* [12, с. 188]; *ні до чого руки не лежать* [12, с. 111].

Низку аксіологічних значень ФО можуть подовжити й такі категорії оцінки:

- оцінка дії особи за потрібністю суспільству й корисністю для нього;
- естетична оцінка, пов'язана із категорією краси та культурно-естетичними цінностями;
- соціальна оцінка, що характеризує норми поведінки людини в суспільстві, ставлення до суспільних цінностей;
- морально-етична оцінка, що оцінює риси особи, пов'язані із закріпленими в суспільстві моральними принципами;
- ідеологічна оцінка, що вказує на ставлення об'єкта оцінки до узаконеної суспільством політики тощо.

Як бачимо, такі ФО можуть мати неабияку кількісну характеристику аксіологічних значень із незмірною палітрою емоційних відтінків, а наведена класифікація далеко не вичерпана.

Отже, особливості класифікації категорії оцінного значення ФО зумовлено низкою чинників: кому адресовано листа, стосунками між адресатом та адресантом, інтонацією повідомлення, різновидом трансформації ФО, лексичним значенням змінного компонента, найближчим контекстом тощо. Припускаємо, що саме ці чинники мотивують оцінку у ФО, що потребує докладного вивчення.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Багаутдинова Г. А.** Человек во фразеологии: антропоцентрический и аксиологический аспекты / Г. А. Багаутдинова. – Казань : Изд-во Казанского ун-та, 2007. – 129 с.
2. **Ганжа С. А.** Фразеологія епістолярної спадщини (на матеріалі приватного листування українських письменників-класиків ХІХ – початку ХХ століття) : навч. посіб. / С. А. Ганжа. – Дніпропетровськ : Пороги, 2011. – 192 с.
3. **Ганжа С. А.** Фразеологія епістолярної спадщини Т. Г. Шевченка : монографія / С. А. Ганжа. – Дніпропетровськ : Інновація, 2014. – 168 с.
4. **Грозян Н. Ф.** Фразеологічна мікросистема «Поведінка людини» в українській мові (ідеографічний і аксіологічний аспекти) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / Н. Ф. Грозян. – Дніпропетровськ, 2003. – 20 с.
5. **Корольова В. В.** Оцінні найменування осіб у сучасній українській мові : монографія / В. В. Корольова. – Запоріжжя : Акцент Інвест-Трейд, 2012. – 166 с.
6. **Космеда Т. А.** Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки / Т. А. Космеда. – Х. : Око, 1998. – 350 с.
7. **Мізін К. І.** Епістемологічні пошуки аксіологічної фразеології / К. І. Мізін // Мовознавство. – 2008. – № 1. – С. 67–79.
8. **Прадід Ю. Ф.** Вступ до юридичної лінгвістики : навч. посіб. / Ю. Ф. Прадід ; за ред. О. Н. Ярмиша. – Сімферополь : Доля, 2002. – 104 с.
9. **Равлюк С. І.** Аксіологічна лексика і фразеологія художньо-публіцистичних виступів 90-х років ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / С. І. Равлюк. – К., 2003. – 23 с.
10. **Русанівський В. М.** Структура лексичної і граматичної семантики / В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1998. – 236 с.
11. **Тараненко О. О.** Відображення суспільного сприйняття світу в семантиці мови / О. О. Тараненко // Мова і культура. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 91–137.
12. **Шевченко Т. Г.** Повне зібрання творів : у 6 т. / Т. Г. Шевченко. – К. : Вид-во АН УРСР, 1964. – Т. 6. : Листи. – С. 9–303.

Надійшла до редколегії 25.05.2016